Advances in Science and Humanities

Advances in Science and Humanities, 2026, 34–36

doi: 10.70728/human.v02.i06.008
Volume 02, Issue 06
ISSN: 3060-5393
Paper

PAPER

SUG‘DDA YIG‘I MAROSIMI

Zayniyeva Azizabonu Nuridinovna [1,*]

[1]Oriental Universiteti, Tarix yo‘nalishi, 1-bosqich magistranti

* zayniyeva047@gmail.com

Abstract

Ushbu maqolada qadimgi Panjikent devoriy rasmlarida aks etgan zardushtiylik va mahalliy an’analar asosidagi motam marosimlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda arxeologik topilmalar va yozma manbalar qiyoslanib, Sug‘d ijtimoiy hayotidagi diniy va madaniy sintez masalalari yoritilgan.

Key words: Panjikent, Sug‘diyona, devoriy suratlar, zardushtiylik, motam marosimi, Cha-kin Chur Bilg, ma’buda tasviri.

Kirish

Ilk o‘rta asrlar O‘rta Osiyo san’ati, xususan Sug‘diyona devoriy rang tasviri jahon madaniyatining noyob durdonasidir. Panjikent yodgorligidan topilgan devoriy rasmlar nafaqat estetik ahamiyatga ega, balki o‘sha davr xalqlarining e’tiqodi va urf-odatlarini o‘rganishda birlamchi manba bo‘lib xizmat qiladi.

Asosiy qism

Panjikent rasmlarida zardushtiylik diniy marosimi tasvirlangan bo‘lib, undagi me’moriy elementlar, xususan yon tomondagi ustun, chodirni emas, balki orqa fondagi inshootni anglatadi. Janubiy devorning markaziy qismidagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, unda ilk o‘rta asrlar Sug‘diyonasining o‘ziga xos dafn marosimi aks etgan. Mazkur tasvirlarda zodagonning jasadi sakkiz kishi tomonidan ko‘tarib borilayotgan yengil zambilda ekanligini ko‘rish mumkin. Zambilning buralgan yengil tutqichlari va tashuvchilarning joylashuvi marosimning dinamik harakatini ifodalaydi. Marosimning eng diqqatga sazovor jihati shundagi, marhumning yaqin atrofidagi yetti kishi motam belgisi sifatida o‘zini jarohatlaydi (o‘zini qiynash marosimi). Bu odat Vizantiya, Xitoy va arab manbalarida turk xalqlari uchun xos ekanligi qayd etilgan bo‘lib, Panjikent rasmlari bilan zamondosh hisoblanadi.

Tarixiy nuqtai nazardan, ushbu sahnada Panjikent hukmdori Cha-kin Chur Bilgning dafn etilishi tasvirlangan bo‘lishi mumkin. Marosimni boshlarida nuri (halo) bo‘lgan ruhoniylar yoki qirollik oilasi a’zolari boshqaradi.

Compiled on: April 1, 2026.
Copyright:©2026 by the authors. Submitted to Advances in Science and Humanities for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) 4.0 license.

Ishtirokchilardan birining qo‘lidagi mash’ala zardushtiylik an’analariga ko‘ra marhum va uning chodirini yoqib yuborish uchun mo‘ljallangan (Қаранг: 1-илова)

Panjakent cherkovlarida topilgan barcha kompozitsiyalar orasida mazmun jihatidan eng qiziqarlisi. Bu yerda tasvirlangan sahna murakkabroq kompozitsiyaning bir qismidir; shunga qaramay, u to‘liq yakunlangan epizodni ifodalaydi. Ishtirokchilarning holati va sahna mazmuni shubhasizdir. Kompozitsiyaning saqlanib qolgan qismi marhumning motamini tasvirlaydi. Ikkinchisi qandaydir gumbazli inshoot ichiga joylashtirilgan bo‘lib, uning ko‘rinadigan qismi ikki qavatli arkada ko‘rinishida ko‘rinadi. Yuqori qavat uchta katta arkadan iborat, pastki qavatda esa beshta arka tasvirlangan. Ushbu inshoot ichida, arkalardan tashqarida, yosh, soqolsiz yuzli va sochlari bo‘shashgan marhum erkakning boshi o‘ngga qaratib yotgan qiyofasi bor.

Uning orqasida, har bir arkada o‘zlarini boshiga urib turgan ayollarning qiyofasi bor. Old planda, ushbu inshoot oldida, boshqa motam tutganlarning katta guruhi joylashgan. Inshootning o‘zida oq kiyimdagi uchta qiyofasi joylashgan. Ulardan ikkitasi, chekkalarida turib, bir-biriga qarama-qarshi turishadi va qalin, buralgan tutqichlarda, ehtimol mash’alalarda bir xil narsalarni ushlab turishadi. O‘rtada turgan uchinchi qiyofada, ikkala qo‘lida tutqichsiz baland bo‘yinli, ko‘za shaklidagi idish bor. Ularning ostida to‘rt erkak va bitta ayoldan iborat yana bir qator motam tutganlar bor. Yuz xususiyatlari aniq turkiy bo‘lgan erkaklar juft bo‘lib turishadi, bir juftlik ikkinchisiga qaragan holda, o‘rtada ayol qiyofalar qatorini yopib turibdi. Nihoyat, old tomonda yana bir qiyofasi, ehtimol erkak qiyofasi ham ko‘rinadi. Ushbu qismdagi rasm yomon holatda; Bu yerda boshqa ishtirokchilar ham bo‘lgan deb taxmin qilish mumkin.

Yuqorida aytib o‘tilgan va birgalikda juda ixcham kompozitsiyani tashkil etuvchi figuralardan tashqari, o‘ng tomonda yana bir yuz tasvirlangan bo‘lib, bu kompozitsiyaning simmetriyasini biroz buzadi, garchi u ham shubhasiz motamda ishtirok etayotgan bo‘lsa ham. Bu odamlarning barchasining qayg‘usi, ularning pozalari va bo‘shashgan sochlari bilan nihoyatda ifodali ifodalangan bo‘lsa-da, ularning o‘zini qiynashi bilan yanada ta’kidlanadi. Ularning ko‘pchiligining yarim yalang‘och tanalari va yuzlarida tirnalishlar va kesiklar izlari bor. Bu borada, ayniqsa, quloqlarini uzun pichoqlar bilan kesayotgan paytda tasvirlangan bir xil pozalardagi ikkita erkak figurasi diqqatga sazovordir. Rasmning qiziqarli tafsiloti gumbazli inshootning o‘ng tomonidagi ustun bo‘lib, u zigzag shaklidagi ko‘p rangli chiziqlar va chiziqlar bilan bo‘yalgan, tepasida disk joylashgan. Buning ustiga qal’a devorining jangovar konstruksiyalari chizilgan.

Tasvirlangan guruhning chap tomonida motam marosimida ishtirok etayotgan uchta ayol xudolar tasvirlangan. Ulardan biri, to‘rt qo‘lli va boshida katta nurli toj kiygan holda, uning orqasida turadi. Ma’budaning o‘ng qo‘llaridan biri ko‘tarilgan, aftidan uning boshiga urmoqchi bo‘lgan; ikkinchisida esa, ko‘kragiga bosilgan holda, u biror narsani ushlab turibdi. Chap qo‘llari ko‘rinmaydi. Bu butun sahnadagi eng katta figura. Yana ikkita xudo, ehtimol ma’budalar, biroz kichikroq tasvirlangan. Biroq, oldingi planda turgan figura birinchisiga o‘xshash toj kiygan. U birinchi ma’budaning oyoqlariga egilib, turadi va qo‘lida spatula shaklidagi asbobni ushlab turadi. Uchinchi figura, garchi tojsiz tasvirlangan bo‘lsa-da, kattaligiga qarab, xudoni ham ifodalaydi. Uning o‘ng qo‘lida u kosani ushlab turadi va chap qo‘li boshiga urish uchun ko‘tarilgandek.

Panjikent ibodatxonalarining birida aks ushbu devoriy surat fanga “yig‘i marosimi” yoki “aza marosimi” nomi bilan kirgan. Devoriy suratdagi tasvirlar yozma o‘rin olgan ko‘mish marosimi jarayoni aks etgan ma’lumotlar bilan mos keladi. Unga erkak va ayollarning ko‘mish marosimi oldidan urf-odatga ko‘ra yig‘i marosimlari tasvirlangan. Erkaklar turkiy yuz tuzilishda, ayollarning sochlari to‘zg‘igan, ko‘kraklari va yuzlari timdalagan holda tasvirlangan. Shuningdek, yana bir ayol qulog‘ining pastgi qismini kesib olayotgan holda tasvirlanganligini ham ko‘rish mumkin. Aftidan yuzni qonatishdan maqsad ko‘z yoshi va qon birga oqishini ta’minlash bo‘lgan. Hozirgi kunda ham ko‘pgina turkiy va forsiy xalqlarining aza marosimlarida yuzni timdalab yig‘laganlarini kuzatish mumkin.

Turk-sug‘d munasobatlari nafaqat boshqaruv balki san’atning bir qator turlarida namoyon

bo‘ladi. Jumladan, Panjikent devoriy suratlaridagi yig‘i marosimi turkiylar va sug‘diylarning o‘zaro aloqada bo‘lganliklaridan darak beradi. Qolaversa, Mug‘ tog‘i hujjatlaridagi nikoh jarayoni turkiy va sug‘diy etnos vakillarining etnomadaniy umumiyligidan dalolatdir. Siyosiy vaziyatdagi beqarorlikni hisobga olmaganda, turk-sug‘d munasobatlari nafaqat Sug‘d hududida, balki undan tashqarida ham yuz berganligi bu etnoslar madaniyatida yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Xulosa

Panjikent devoriy rasmlari Sug‘d madaniyatining haqiqiy marosimlarini o‘zida mujassam etgan. Ushbu tasvirlar nafaqat diniy rasm-rusumlarni, balki mintaqadagi turkiy va sug‘diy madaniyatlarning o‘zaro ta’sirini hamda ijtimoiy tabaqalanishni o‘rganishda beqiyos ahamiyatga ega.Bu rasm orqali biz sug‘ddagi dafn marosimining o‘tkazilish tartibi va urf odatlarni o‘rganishimiz mumkin. Nafaqat dafn marosim o‘sha davrda odamlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti haqida ham ma’lumot olihimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Беленицкий А.М. Раскопки согдийских храмов в 1948-1950 гг. // МИА. Москва, 1953. №37. С. 30-58.
2. Беленицкий А.М. Вопросы идеологии и культов Согда (по материалам пянджикенских храмов) // Живопись древного Пянджикента. Москва: Искусство, 1954. С. 25-83.
3. Беленицкий А.М. Монументальное искусство Пенджикента. Живопись, скульптура. Москва: Искусство, 1973. – 65 с.
4. Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологических исследований. Москва: Наука, 1948. С. 260.
5. Маршак Б.И. Искусство Согда. Санкт-Петербург: Изд. Гос. Эрмитажа, 2009. – 63 с.
6. Якубов Ю. Религия древного Согда. Душанбе: Дониш, 1996. – 183 с.
7. Ғойибов Б. Панжикент деворий суратларида халқнинг маданий-маиший ҳаёти // “Ўзбекистон тарихи” кафедраси катта ўқитувчиси С.И.Шариповнинг 60 йиллигига бағишланган “Ўзбекистон тарихи асрлар силсиласида” мавзуидаги илмий конференция материаллари. Самарқанд, 2010. Б. 38-49.
8. Niekum Melinda. Etnogenesis, iconographi and Sogdian shamanizm / Культура номадов Средней Азии. CULTURA OF NOMADIK PEOPLES OF CENTRAL ASIA. Материалы международной конференции. Самарканд, 22-24 ноября 2007 г. Самарканд: МИЦАИ, 2008. С. 155-163.